

TURCII SELGIUCI ȘI STATELE LOR

MIHAIL GUBOGLU

Selgiucii, predecesorii turcilor osmanlii, fondatori ai marelui imperiu turc, întins din Asia Centrală pînă la Marea Mediterană (sec. XI-XIII), au jucat un mare rol social, economic, politic, militar și cultural-artistic nu numai în istoria Orientului Apropiat, ci chiar pe tărîm universal. Au fost cunoscuți mai mult prin luptele lor cu cruciații (1097—1270). Prin migrațiile și așezările lor au contribuit nu numai la schimbarea situației politice, ci și la transformarea, în bună parte, a structurii etnice a Orientului Mijlociu. Ei au avut o cultură avansată, o știință și îndeosebi o artă splendidă, de o originalitate specifică.

Spre deosebire de alte popoare turcice (hunii, avarii, pecenegii, cumanii, uzii, tătarii etc.), selgiucii n-au avut legături strînse cu țările române; putem aminti doar colonizarea Dobrogei, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cu un grup numeros de turci selgiuci, mai ales la Babadag.

Fără a cunoaște istoria marilor selgiuci din Iran și, îndeosebi, instituțiile selgiucilor de Rum (= Anatolia) nu se pot înțelege originile Imperiului otoman, de mai tîrziu, de care țările române au fost legate prin mii de fire istorice. În literatura noastră istorică nu s-a scris nimic deosebit despre turcii selgiuci în afară de câteva capitole succinte, dar interesante, în partea introductivă a monumentalei opere a marelui istoric român Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches... I* (Gotha, 1908).¹ Pînă în timpurile din urmă chiar și istoriografia universală este destul de săracă în această problemă. Primul care s-a ocupat de istoria selgiucilor, tot în cadrul unei lucrări de mari proporții, a fost Deguines². Apoi Joseph v. Hammer, tot în partea introductivă a cunoscutei sale opere istorice (vol. I, ed. germană, 1827)³, vorbește despre selgiucii de Persia și Anatolia, ramurile lor cele mai importante.

¹ Pregătirea puterii selgiuce (cap. III, p. 23—30), Formarea puterii selgiuce și recunoașterea ei de către califat (IV, p. 31—36), Prima bătălie cu romanii, adică cu bizantinii (V, p. 37—56), Destrămarea Imperiului selgiuchid (VI, p. 57—65), Statul selgiucilor din Asia-Mică (VII, p. 66—86), Statul selgiuchid și cruciadele (VIII, p. 87—124), și Ultima perioadă selgiuchidă (IX, p. 125—145).

² *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres tartares occidentaux...* [Paris], 1756—1758.

³ Cf. *Histoire de l'Empire Ottoman*, trad. par J. J. Hellert, I (Paris, 1835), p. 11—54: *Seldjukides*.

Atît J. v. Hammer, cît și mai ales N. Iorga au considerat că istoria Imperiului otoman nu poate fi înțeleasă fără a cunoaște și istoria selgiucilor, pe ruinele cărora s-au ridicat osmanliii.

Printre unele contribuții originale⁴, scrise înainte și după ultimul război, amintim, din capul locului, studiile învățatului turc Mükrimin Halil Yinanc. *Cucerirea Anatoliei de către selgiuci*⁵ și, îndeosebi, lucrarea turcologului sovietic V. A. Gordlevski, *Statul selgiucilor în Asia-Mică*⁶. O contribuție deosebită la progresul studiilor asupra selgiucilor, prin numeroase articole și studii, a avut profesorul Fuad Köprülü (m. 1966)⁷. Cercetările turcești din ultimele decenii, reprezentate de elevii lui F. Köprülü, în frunte cu profesorii Ibrahim Kafesoglu (Univ. Istanbul) și Osman Turan (Univ. Ankara) au înregistrat unele succese în studierea istoriei selgiucilor. Primul, pe lângă alte lucrări, a dat și un studiu de sinteză privind istoria tuturor selgiucilor⁸, iar Osman Turan, pe lângă „Istoria selgiucilor și civilizația turcă-musulmană”⁹, a publicat o serie de studii strîns legate de această problemă. Un interes deosebit ca instrument de lucru prezintă bibliografia privind istoria selgiucă „Alp-Arslan și Malazgirt”¹⁰, cuprinzînd laolaltă 1426 de titluri și indici.

În ce privește izvoarele narative turco-persane ale istoriei selgiucilor este meritul iranistului Th. Houtsma¹¹, care a pus bazele unei prime colecții în acest sens. Privite în ansamblu, sursele narative, îndeosebi externe, ale istoriei turco-selgiuce se pot împărți în cîteva categorii distincte: *arabe, armene, bizantine, gruzine* sau *georgiene, iraniene, siriene* etc. Toate aceste izvoare reflectă relațiile selgiucilor cu diverse popoare din Asia, Africa și Europa.

⁴ Claude Cahen, *Les tribus turques d'Asie Occidentale pendant la période seldjukide*, în „W. Z. K. M.”, nr. 5 (1948—1951), p. 178—187; idem, *Le Mâlik-nâme et l'histoire des origines seldjukides*, în „Oriens”, II, 2 (1949), p. 31—65; idem, *The Turkish invasion of the Selchukides*, Philadelphia, 1955, Univ. of Pennsylvania Press, p. 135—177 etc. J. Laurent, *Byzance et les Turcs seldjukides dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*, Paris, 1919, 140 p. + 1 h.; idem, *Byzance et les origines du sultanat de Roum*, în „Byzantion” 1(1930), p. 177—182; Paul Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, în „Byzantion”, vol. XI (1936), p. 285—319; idem, *La descendance chrétienne de la dynastie seldjouk au Macédoine*, în „Echos de l'Orient”, XXXIII (1934), p. 409—412.

⁵ *Türkiye tarihi selçuklular devri I*, Anadolunun fethi, Istanbul (1931 și 1944), 191 p.

⁶ *Gosudarstvo seldjukidov Maloi Azii*, Moscova, 1941, 198 p. (Izd. Akad. Nauk S.S.S.R.); ed. a II-a, în „V. A. Gordlevski Izbranie Socinenia” I (Moscova, 1960), p. 29—218.

⁷ *Selçukiler devrinde Anadoluda Türk Medeniyeti* („Civilizația turcă în Anatolia în perioada selgiucă”), în „M.T.” II (1916), p. 293—332; idem, *Selçukiler devrinde Anadolu şairleri...*, în „D.M.” (1921), p. 61 și urm. etc.

⁸ Prof. dr. I. Kafesoglu, *Selçuklular tarihi*, în „İslâm Ansiklopedisi”, Cilt X (1964), p. 353—415, cu extras (p. 1—64); ed. a II-a, 1966.

⁹ *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Osman Turan, Ankara, 1965, VIII + 448 p.

¹⁰ *Selçuklular tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası ... „Millî Eğitim Basimevi”*. Ankara, 1971, XIX+168 p.

¹¹ *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjucides*, ed. par. Th. Houtsma, Leyde, 1886—1902, t. I—IV.

Același interes prezintă și izvoarele turcești¹² narative-diplomatice, interne și locale, prezentate și semnalate de F. Köprülü¹³. Aici se încadrează unele colecții epistolare, cuprinzând diverse formule diplomatice, folosite în cancelariile selgiuce numite „münşeât”¹⁴. Nu se pot trece cu vederea izvoarele lor epigrafice¹⁵, adică inscripțiile turco-islamice, și cele numismatice¹⁶, cum ar fi monetele selgiuce. Acestea din urmă își au importanța lor pentru cercetarea vieții economice a statelor selgiuce.

Cu toată existența unui număr bogat de izvoare, semnalate mai sus, cercetările de până acum, multe de valoare subsidiară, nu constituie o bază temeinică pentru o istorie științifică a selgiucilor. Spațiul nu ne permite decât o schițare a istoriei selgiucilor din Asia Centrală, a marilor selgiuci din Horasan și Iran, din Irak, Kirman, Siria etc.

Originea și ascensiunea selgiucilor

Patria primitivă a selgiucilor, de altfel ca și a tuturor neamurilor turcice, a fost Asia Centrală, limitându-se în antichitate la regiunea munților Altai (tc. *Altundağ*). Apoi, înmulțindu-se peste măsură, s-au întins în toate părțile, unele ramuri emigrând în sud-estul Europei, altele în Orientul Apropiat. Este cert că selgiucii au făcut parte din ramura cea mai mare și cea mai importantă a turcilor, numiți în limba lor *oğuzi* sau „tutcomani” (*türkmen*)¹⁷, după izvoarele arabe numiți *guzi*, iar după cele bizantine *uzi*. O parte din aceștia din urmă, deci rudele selgiucilor, au sălășluit și în țările române, fapt atestat de termenii din toponimia istorică: *Ozolimna*, *Oituzul*, *Uzul* etc., de unde întreprindeau numeroase incursiuni în Imperiul bizantin, așa cum a arătat eminentul bizantinist Constantin Necșulescu¹⁸.

Sub raportul organizării lor social-politice, selgiucii au făcut parte din „imperiul” semi-legendar al lui Oguz han, ale cărui fapte sînt descrise în vechile cronici turcești numite *Oguzname* sau *Selçukname*. După legendă, selgiucii descindeau dintr-unul din cei șase fii ai lui Oguz han, devenit hanul „mărilor” (Marea Caspică, Marea Neagră și Marea Mediterană). Deci, inițial, strămoșii selgiucilor erau o gintă numită „soy”, care dezvoltându-se, cu timpul deveni o comunitate umană mai mare, un fel de semi-trib, numită *oymak* sau

¹² Cf. *Türk Kaynakları*, apud *Bibliografya* cit., p. 3—5, n-rele 1—24.

¹³ *Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları*, în „Belleten”, VII (1942), p. 379—522.

¹⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu devri Kaynaklarına dair araştırmalar I. Büyük Selçuklu devrine ait münşeât mecmualar*, în: „DTCF” derigi, Ankara, 1951, VIII/14, p. 537—634.

¹⁵ Cf. İsmail Hakkı /Uzunçarşılı/, *Anadoluda Türk tarihi vesikalarından: Nitâbeler* [=Inscripțiile], Istanbul, 1927—1929, I—II.

¹⁶ Cf. İsmail Galip, *Takvim-i meskûkiyat-i Selçukiye* (Catalogul monetelor selgiuce), Istanbul, 1309 (1892) etc.

¹⁷ Cea mai importantă lucrare de istoricul turc prof. dr. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri Boy teşkilâtı destinleri*, Ankara, 1967, (ed. II, 1970), XXIV+522 p. - h.

¹⁸ *Nävâlierea uzilor prin țările române în Imperiul bizantin*, în „Rev. ist. română”, uc., IX (1939), p. 185—206.

oba, corespunzând cu gens fratria la greci și gens curia la romani. Unii dintre conducătorii acestor diviziuni sociale la selgiuci și la otomani se numeau nukeri. Avem certitudinea că pe la începutul evului mediu, strămoșii selgiucilor constituiau deja unul dintre cele 24 triburi puternice ale turcilor oguzi, numit *kinik*. Aceasta este atestată de cărturarul turc Mahmud Kaşgarî (1071)¹⁹ și unele surse islamice. Alte izvoare ne arată că la început turcii formau nouă triburi (*dokuz boy türkler*). Unii dintre cronicarii turci de mai târziu și-au intitulat astfel operele. La început, vechile triburi turco-oguze erau nomade, apoi au devenit semi-nomade, iar în ajunul apariției puterii selgiuce o parte dintre ei s-au adaptat vieții sedentare, fapt confirmat de numeroase urme arheologice. Se poate spune că înainte de secolul al XI-lea, poate și mai târziu, selgiucii au purtat amprentele unei civilizații de stepă. În primele secole ale evului mediu, vechea societate gentilică turcă, oguză-selgiucă, din cauza unor relații noi de producție era în plină descompunere. Societatea umană, atît la popoarele „civilizate” — greci și romani —, cît și la celelalte, a avut aceeași cale de dezvoltare²⁰. Ca urmare a acestui proces istoric, a apărut, înainte de mijlocul secolului al VI-lea, hanatul sau kaganatul oriental Göktürk, fondat de Bumin han (m. 552), tratat amănunțit în izvoarele lor naționale: inscripțiile orhonice sau rune turcești. După trăsăturile sale caracteristice, acest imperiu turc, din care au făcut parte, timp de cîteva secole, și strămoșii selgiucilor, a avut un caracter prefeudal.

Unele izvoare și marele istoric N. Iorga²¹ ne arată că fondatorul noii dinastii turco-selgiuce ar fi fost un oarecare Ilik-Khan de origine obscură. Alții, ca Osman Turan, au scris despre *Ilig*, arătînd că a fost o titulatură²².

Dar unele cercetări în legătură cu istoria turcilor din Asia-Centrală²³ ne arată că selgiucii, de altfel ca și celelalte triburi oguze, și karlucii n-ar fi avut hanii lor proprii. După mărturia lui Mahmud din Kaşgar, triburile turcice, printre care și Kinik, din care se trag selgiucii, aveau în frunte cîte un *sü-başı*, însemnînd „căpetenie de oaste”. Această instituție sub o formă degenerată a supraviețuit și în epoca otomană, pătrunzînd și în limba română²⁴. O altă instituție militară pe care au avut-o selgiucii, atît în Asia-Centrală cît și Orientul Apropiat, a fost reprezentată de *nukeri*, probabil de origine mongolă. Aceasta, de asemenea, se întîlnește în vechile texte otomane. Mult mai cunoscut decît numitul Ilik han sau „nehan”, a fost urmașul său Dokak, tatăl lui Selgiuc, o adevărată personalitate istorică.

¹⁹ Cf. *Divan lugat üt-Türk*, I (1941), p. 55.

²⁰ Cf. Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în Marx-Engels⁴. Opere, vol. 21, București, 1965.

²¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 23.

²² *Ilig ünvanı hakekinda*, în „Türkiyat Mecmuası”, C. 7—8, cüz 1 (1940—1942), p. 192—199.

²³ Cf. W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale...*, Paris 1945, p. 80—81: *Les Seldjukides...*

²⁴ Cf. Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București 1900, II, 2 *Vorbe istorice*.

În ce privește pe Selgiuc (tc. *Selçuk*), fiul lui Dokak, numele căruia s-a extins asupra unor mari triburi turco-oguze, s-a născut pe la începutul veacului al X-lea, în regiunea Sel-Dağ (Muntele cu torenți) din Asia-Centrală. *Selciuk* sau Selgiuc înseamnă în turcă un „mic torent de apă“, în izvoarele arabe este menționat și ca *Salciuk*, ceea ce ar fi avut după unii și sensul de „luptător“ sau „războinic“.

Meritul lui Selgiuc rezidă în faptul că, pe la mijlocul secolului al X-lea, reuși să realizeze federalizarea triburilor turco-oguze în regiunea Nur-Bukhara din Transoxania. Apoi, s-a așezat în bazinul inferior al râului Syr-Daria, pe la 960, regiune bogată a Ferganei²⁶, avea ca reședință orașul Djand din apropierea provinciei Horasan. Această așezare deschidea o mare perspectivă pentru istoria viitoare a selgiucilor, nu numai pentru ocuparea Horasanului, ci și a Iranului. Spre sfârșitul secolului al X-lea, Selgiuc reuși să exploateze rivalitatea dintre dinastia iraniană a Samanizilor (892—999)²⁶ și prima dinastie turco-musulmană a Karahanizilor²⁷, fondată de Kara han și fiul său Satik Bogra han, convertit la islam (955), care rîvneau deopotrivă dominația Asiei-Centrale. Cu învoirea unora sau altora, supușii lui Selgiuc ocupară vremelnik provincia Khwarezm, vechiul Horezm, cu dreptul de pășunat.

Cucerirea Horasanului și ocuparea Iranului. Formarea împărăției marilor selgiuci (1038—1157).

Odată cu începutul secolului al XI-lea, cei trei fii ai lui Selgiuc : Arslan, Musa și Yusuf, întăriți dincolo de râul Amu-Daria, vechiul Oxus, numit *Maverannahar*²⁸, începură să se infiltreze tot mai mult cu triburile lor în bogata provincie iraniană Horasan. La început, Selgiucii au fost angajați ca mercenari în oastea lui Mahmud de Gazna, (999—1030)²⁹, din Afganistan, care pregătea o mare expediție împotriva Indiei. Nepoții lui Selgiuc, fii lui Mikhail, mort într-o luptă cu dușmanii (995), începură să joace un rol din ce în ce mai mare. Astfel, Ceagri beg întreprinse între anii 1015—1021 prima incursiune selgiucă, de mari proporții, în Anatolia răsăriteană³⁰, înfrângând forțele regatului armenesc de sub comanda lui Vasak Pahlavuni (1018). Apoi, după o staționare îndelungată în Armenia și Gruzia, Ceagri beg s-a întors pe lângă fratele său Tugrul beg, în ținutul Maverannahar, adică dincolo de Amu-Daria. Trecerea forțelor selgiuce prin Horasan, atât la dus cât și la întors, n-a putut fi împiedicată de către forțele gaznevide. După moartea lui Mahmud din Gazna, hoardele selgiuce au început să pătrundă tot mai mult în Horasan, înfrângând orice rezistență gaznevidă. Încă mai înainte de moartea lui Mahmud de Gazna, în 1028, urmașii lui Selgiuc reușiră, cu ajutorul șahului

²⁵ Cf. W. Barthold, *Farghana*, în: „Encycl. de L'Islam“ II, p. 66—71.

²⁶ Cf. V. F. Büchner, *Samanides*, în: „Encycl. de L'Islam“ IV, p. 126—128.

²⁷ Cf. *Les possessions de Karahanides* apud W. Barthold, *Histoire d'Asie Centrale...* (1945), p. 64—66.

²⁸ Cf. W. Barthold, *Ma Wara'al-Nabr*, în: „Encycl. de L'Islam“ III, p. 477.

²⁹ Cf. M. Longworth, Dames, *Ghaznawides*, în: „Encycl. de L'Islam“ II, p. 163—168.

³⁰ Cf. Ibrahim, Kafesoğlu, *Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akini (1015—1021) ve tarihi ehemmiyeti*, în „Mélanges Fuad Köprülü“, Istanbul, 1953, p. 259—274.

de Hwarezm, Harun, să le smulgă ținuturile Nasa, Barava și Farava, dar nu se mulțumiră numai cu acestea! Spre a înlătura rivalitatea hwarezmiacă, în mai 1035, fiii și nepoții lui Selgiuc, în frunte cu Tugrul beg și Ceagri beg, trecură râul Ceyhun și invadară Horasanul cu o armată nu prea mare, dar pe drum crescuseră mult. Oștile gaznevide încercând să opună rezistență au fost înfrînte pe rînd. În urma unor tratative, pe bază de solii, gaznevizii cedară selgiucilor regiunile Nasa, Farava și Dihistan, trimițînd acestora caftane, diplome și steaguri (aug. 1035). Neținînd seama de armistițiul sau tratat, reprezentanții selgiucilor au pretins gaznevizilor încă trei ținuturi. În fața acestei situații, sultanul Mas'ud a mobilizat o armată puternică pentru alungarea selgiucilor din Horasan. Dar comandantul oastei gaznevite, Hagib, a fost înfrînt lîngă Serahs de forțele lui Ceagri beg (mai 1038). Potrivit cu vechea tradiție turcă, noile cuceriri au fost împărțite căpeteniilor selgiuce, Merv'ul fiind acordat lui Ceagri beg, Serhas'ul lui Musa yabgu; în timp ce Nișapur'ul, cel mai mare oraș din Horasan, a fost luat de „padișahul cel drept” (*âdil padișah*), Tugrul beg. Cu această ocazie, a fost citită predica (*hutbc*) în moschee în numele lui Ceagri beg, cu titlul de *malik al-mülük* — „Suveranul suveranilor”. În același timp, Yinal Ibrahim a făcut să se citească predica în numele lui Tugrul beg cu titlul de „*al-Sultan al-mu'azzam*” — adică „Marele sultan”³¹ — la intrarea acestuia cu mare pompă la Nișapur (mai 1038). Avea o suită strălucitoare de 3000 de călăreți, iar în mîna purta niște săgeți, simbolul puterii turcești... Sultanul Ma'sud, alarmat de progresele selgiuce, îndreptă asupra lor o mare armată, care a fost zdrobită la Dandanakan de lîngă Merv (22—24 mai 1040). Prin această victorie luă naștere statul selgiucid din Horasan, creîndu-se posibilități și pentru ocuparea Iranului. Importanța economică, politică și strategică, pe care a avut-o ocuparea Horasanului pentru formarea puterii marilor selgiuci, a fost arătată de iraniștul sovietic Boris Zahoder³². — În altă ordine de idei, amintim că spre mijlocul veacului al XI-lea, situația califatului din Bagdad era cît se poate de precară. După vestitul calif abasid, contemporanul lui Carol cel Mare, Harun-al-Rașid (786—800), întinsul califat arab al abasizilor³³ începu să decadă. Unii dintre califii arabi, începînd din secolul al IX-lea, angajau în oastea lor mercenari turcomani. Înainte de mijlocul secolului al XI-lea, imperiul arab fiind în plină decadentă a înlesnit apariția, în partea apuseană a lumii islamice (*Magreb*), în Africa septentrională, a statului al-Moravid³⁴ și în partea răsăriteană, spre Asia-Centrală, a noului imperiu turco-selgiucid, mult mai important. Astfel, o primă expediție a selgiucilor din Herat, împotriva Bagdadului, marele oraș al moscheelor, a avut drept urmare înlăturarea uzurpato-

³¹ Cei doi suverani selgiuci se întitulau, mai înainte „șahișah”, reprezentînd ideea suveranității iraniene. Titlatura arabă de *al-sultan al-mu'azzam* apare pe primele monete selgiuce, bătute la Nișapur de Tugrul beg.

³² *Khorasan i obrazovanie gosudarstvo Seldjukidova* (Khorasan and the formation of the State of Seldjukidov), în „Voprosi isorii”, nr. 5—6 (M. 1945).

³³ Cf. K. V. Zettersteen, *Abbasides*, în „Encl. de l'Islam”, I, p. 14—15.

³⁴ Cf. A. Bel, *Almoravides*, în „Encl. de l'Islam”, I, p. 322—323.

rului deilemit Melik ar-Rahim și reinstalarea califului al-Kaim în demnitatea de reprezentant legitim, spiritual, al lui Mohamet „profetul“. Dar în curînd, puternicul turcoman, care domnea în sud-est pînă la Hamadan, a fost rechemat urgent de calif, cu rugămîntea să intervină împotriva dinastiei iraniene a Buizilor. Aceasta reprezenta šiismul, adică erezia sau schizma în sînul islamului. Căpetenia oastei buide Arslan Basasiri, după unii Nasasiri sau Pisasiri, pe care selgiucii îl înfrînseseră o dată, pe cînd erau în slujba gaznevidă, se răscolise împotriva califului, marele pontif al musulmanilor. Dintr-o singură lovitură, Tugrul îi smulse puterea și viața. Aceasta era o mare binefacere pentru inviolabilitatea suveranului-fantomă din Bagdad, califul. Cu această ocazie, a avut loc înălțarea sultanului turcoman, selgiuchid, la marea demnitate de *amir al-umara*, adică „emir al emirilor“, deținută pînă atunci de Buizi; și aceasta, cu o solemnitate deosebită, care amintea celebra încoronare din anul 800 a lui Carol cel Mare. Un cărturar de la curte dădu citire cu voce tare înaltului firman, prin care Tugrul, begul și sultanul turcilor, primi în locul Buizilor dreptul de a exercita, în teritoriile islamului, puterea temporară în numele califului, reprezentantul lui Mahomet. La sfîrșit, maestrul de ceremonii îi înfașură capul cu două fășii, simbolul coroanei persane, pe care, într-adevăr, o avea deja, și a coroanei arabe acordată acum, prin care i se confereau drepturi asupra Siriei, insulelor din Mediterana, Egiptului și vechile revendicări asupra Bizanțului. În toată lumea islamului nu era acum un suveran mai mare ca el, după concepția pe care o avea Coranul despre autoritate³⁵.

Ca reprezentant al ortodoxiei musulmane (*sunna*), Tugrul beg a pornit expediții atît împotriva šiitilor din Siria și Egipt cît și asupra ghiaurilor creștini, din părțile caucaziene, și, îndeosebi, asupra Bizanțului. Odată cu începutul expansiunii turco-selgiuce spre apus, împotriva Anatoliei și Siriei, au fost create și unele legende. Astfel, cronicarul Mihail Sirianul, reproducînd legenda Lupului cenușiu, numit „Bozkurt“, care mergea în fața lor strigînd: „Înaintați“, ține să arate îndemnul turcilor de a merge spre Anatolia.

Începînd din anul 1041, Kara Arslan Kavurd, fiul lui Ceğri beg, se apucă de cucerirea ținutului Kermian, reușind să-i blocheze pe buizi (1055) și să aducă sub ascultare partea de nord a provinciei de mai sus. În timp ce dominația selgiucă, sub comanda lui Ceğri beg (m. 1060), se întindea spre est, nord și sud, în apus hoardele turcomane cucereau mereu noi teritorii, mai ales de la bizantini.

Întors de la Bagdad la Rey, Tugrul beg îmbolnăvinduse a murit (4 sept. 1063) fără a avea urmaș pentru cîrmuirea împărăției marilor selgiuci pe care o fondase. Nepotul său, Alp Arslan, prin victoria de la Dandakan împotriva lui Kutalmiș, proclamat sultan, a reușit să pună mîna pe putere, întronînduse ca mare sultan, la Rey (4 sept. 1064). Odată cu începutul domniei sale, noul sultan intensifică incursiunile selgiuce spre apus, în Anatolia răsăriteană, asupra Azerbaidjanului, Georgiei și Bizanțului.

³⁵ Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 35—36.

Relațiile selgiuco-bizantine. Cu mult înainte de apariția lui Selgiuc și a urmașilor săi pe arena istoriei, hanatul turc din Asia Centrală a avut relații amicale cu bizantinii. Este îndeajuns să amintim solia lui Justin al II-lea, din 568, condusă de Zemarchos, care preconiza încheierea unei alianțe împotriva Iranului ahmenid. Odată cu întărirea și ascensiunea selgiucilor în Hurasan și apoi în Iran, relațiile lor cu bizantinii luară o altă întorsătură. Bazându-se pe izvoare bizantine, N. Iorga scria: „Deja pe la anul 1040, un comandant turc solicită lui Ștefan, fiul lui Constantin Lichondes, stratiot bizantin în provincia Vaspurakan, permisiunea de a traversa defileele bizantine cu trupe pedestre, spre a se război cu dușmanii arabi ai lui Tugrul beg. Răspunsul fiind negativ, barbarii îi atacară imediat pe bizantini. Ștefan a fost înfrînt și împreună cu alți prizonieri a fost dus în captivitate spre Azerbaidjan și vîndut în bazarul din Tebriz...”³⁶. Acest incident de frontieră a deschis o serie de lupte selgiuco-bizantine, care nu au putut fi curmate nici de Tugrul beg cît a fost în viață. Abia urmașul său, Alp Arslan, puse capăt îndelungatului război prin victoria sa de la Mantzikert (tc. *Malasgirt*)³⁷, 26 august 1071, la nord de lacul Van, unde însuși împăratul bizantin Romanos al IV-lea Diogenes a fost luat în captivitate selgiucă. În schimbul unui mare tribut anual, de 360 000 de ducați bizantini, a fost eliberat, dar partea orientală a Imperiului bizantin, provinciile Armenia și Capadocia erau pierdute pentru totdeauna. O prințesă bizantină trebui să fie dată în căsătorie unui membru al dinastiei selgiuce. Unii cronicari bizantini socot că înfrîngerea de mai sus se datorește unor cete oguze aduse din Peninsula Balcanică. În același timp, victoria de la Mantzikert își deschidea larg porțile penetrației selgiuce în masă în Imperiul bizantin. Alp Arslan n-a avut parte să se bucure de victoria sa fiind asasinat de un derviş fanatic din secta asasiților (1072). A urmat la domnie fiul său, Malikșah, figura cea mai proeminentă a istoriei marilor selgiuci (m. 1092). Acesta a pus bazele împărăției marilor selgiuci care, pe la finele secolului al XI-lea și începutul celui următor, se întindea din Asia Centrală pînă în Marea Mediterană. Spre deosebire de Tugrul beg și Alp Arslan, predecesorii săi, Malikșah a fost nu numai un mare ostaș, ci și un foarte bun administrator. Datorită marelui său vizir, de origine samanidă, Nizam-ul-Mülk, a dat o temeinică organizare politică și social-economică marelui său imperiu. Se știe că sus-numitul vizir este autorul unui important tratat politic, intitulat *Siyasetname*³⁸, cuprinzînd o bogată serie de sfaturi înțelepte, adresate principilor dinastiei selgiuce.

Credem că supușii nemusulmani, printre care și creștinii, s-au bucurat de o anumită atenție din partea suveranilor selgiuci. Această înghăduință se datorește, pe de o parte toleranței islamului ca religie, pe de alta faptului că, selgiucii ducînd un trai comun cu supușii lor de altă credință, se obișnui-

³⁶ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches...* I, p. 37.

³⁷ Cf. V. F. Büchner, *Malazgerd*, în Encl. Isl. III, p. 214—215.

³⁸ Nizam-ül-Mülk, *Siaset Nameh. Traité de gouvernement composé pour le sultan Melik Chah*, éd. Charles Schefer, Paris, 1891—1897, 3 vol. Are o ediție turcă (Istanbul, 1954), o ed. persană (1893) și o ed. engleză (London, 1960).

seră cu ei. Desigur, contribuia și faptul că selgiucii fuseseră la un moment dat și creștini, în frunte cu tatăl fondatorului marelui imperiu turco-selgiucid. Aceasta credem că a fost o realitate și nu legendă cum consideră Osman Turan³⁹ sau unii istorici.

Sub urmașii marilor Selgiuci : Mahmud și Barkiyaruk — 1104, Malikșah al II-lea și Muhammed — 1117 și Sandjar — 1157 imperiul a slăbit și dinastia domnitoare a marilor Selgiuci din Horasan și Iran a dispărut. Dar, concomitent și apoi mai târziu, s-au ridicat și alte dinastii selgiuce, reprezentând ramuri colaterale ale numitei dinastii. Este îndeajuns să amintim *Selgiucii de Irak* (1118—1194), *Selgiucii de Kirman* (1041—1186), *Selgiucii de Siria* (1078—1117). Se spune că o dinastie selgiucă ar fi fost și în Kurdistan. Toate aceste state s-au destrămat în scurt timp și în a doua jumătate a secolului al XII-lea au dispărut toate, în frunte cu dinastiile lor. Se poate spune că numai în Irak și în Azerbaidjan au putut supraviețui două grupuri etnice dintre selgiucii de odinioară, restul au dispărut. Acest proces istoric nu se poate explica decât prin faptul că selgiucii, fiind o minoritate față de băștinași, au fost în scurt timp asimilați. Aceeași soartă, mai mult sau mai puțin efemeră, au avut-o și micile emirate selgiuce înființate în alte părți ale Orientului Apropiat și în special la marginile împărăției selgiuce (la Erzerum, în nord-vestul Anatoliei, pe Eufratul superior, în Anatolia orientală, la Diyar-Bekir, în Siria), conduse de diferite dinastii. Salâh ad-Din, Saladin al cruciaților a stăpînit, pe la finele secolului al XII-lea, nu numai Siria, ci și Egiptul. Aceste dinastii, mai mult sau mai puțin efemere, fiind în minoritate, au fost fie absorbite de băștinași sau de alți selgiuci, fie de mongoli mai târziu (sec. XIII). Se poate spune că acolo a avut loc același proces istoric ca în țările române, unde vechile popoare turcice (pecenegii, cumanii și uzii) au fost asimilate de românii băștinași.

Cauzele măririi și decadentei selgiuce. — Spațiul nu ne permite o analiză mai adîncă a cauzelor care au contribuit la expansiunea marilor selgiuci. Sintetizînd aceste cauze în cîteva puncte mai importante amintim : 1. Așezarea selgiucilor în Horasan, o provincie foarte bogată, care le-a creat o bază demografică, economică și strategică pentru expansiune. 2. Trăsăturile caracteristice și baza puterii selgiuce. 3. Particularitățile etnice ale triburilor oguzo-selgiuce. 4. Concepțiile și ideile suveranității. 5. Ideea dominației universale pornind de la califatul musulman. 6. Esența politicii selgiuce. 7. Migrațiile turcomane în masă etc.⁴⁰

În ce privește cauzele destrămării acestei dominații, nu putem aminti decât : 1. Contradicțiile interioare ale societății feudale turco-selgiuce. 2. Marile certuri în sînul dinastiilor pentru moștenirea pămînturilor cucerite, la care aveau dreptul toți membrii dinastiei. 3. Întărirea marilor demnitari, numiți

³⁹ Cf. *Les souverains seldjukides et leurs sujets non-musulmans*, în „*Studia islamica*” I (1953), p. 65—100 și de același autor, *Selçuklular ve İslâmiyet* (Selgiucii și islamul), Istanbul, 1971, XV+206 p.

⁴⁰ Asupra acestor probleme cf. mai amănunțit I. Kafesoğlu, *Selçuklular*, în „*İslâm Ansiklopedisi*”, C, X (1964), p. 33—44

ata-beg, atît la centru cît și mai ales în provinciile imperiale. 4. Descentralizarea puterii selgiuce, atacurile și răscoalele interne. 5. Războaiele permanente cu vecinii etc.⁴¹.

Sistemul de guvernămînt și instituțiile marilor selgiuci

Izvorul de bază pentru cunoașterea organizării împărăției marilor selgiuci îl constituie mai sus-amintita „Carte de sfaturi“ a vizirului Nizam-ul-Mülk, scrisă pentru Malikșah și alți suverani turcomani. În fruntea statului se afla sultanul cu puteri nelimitate. Potrivit cu vechile tradiții turco-islamice, sultanatul selgiuchid avea la bază anumite instituții politico-militare, administrative, financiare și ecleziastice. Instituțiile centrale erau sultanatul și divanul. Palatele dinastiilor selgiuce, numite adeseori *bârguiab*, *derguiab* sau *saray*, legate mai mult de persoana și familia sultanului, aveau o ierarhie de slujitori ca: *reisi* — purtători ai armelor sultanului, *silabtari* — „spătar“, *ceașnigir* sau *șarapdar* — un fel de paharnici sau cupari pentru vin. În palate mai erau măscărici (*nedim*) și alte categorii de slujitori.

Aristocrația selgiucă, în frunte cu sultanul și membrii dinastiei domnitoare se baza pe instituția armatei, compusă din pedestri (*yaya*) și călăreți (*atlu*), cu anumite privilegii: solde și apanagii, zise *dirlicuri* sau *timare*. De asemenea, dispuneau de anumite instituții cu caracter juridic, în frunte cu cadiatul (*kadi*), care împărțea dreptatea între supuși.

În ce privește viața socială, amintim doar că baza demografică a statelor selgiuce a constituit-o, în primul rînd, populația turco-oguză, la care se adăugau supușii tributari din ținuturile cucerite. Comerțul se practica pe o scară întinsă, atît cu Orientul cît și cu Occidentul, în frunte cu Bizanțul și Veneția. Veniturile principale ale statului constau din plata dărilor și din prăzi de război.

Viața ecleziastică a selgiucilor, fiind musulmani suniți, adică ortodoxi, de rit hanefit, erau împotriva šiismului iranian, care credea în Ali, nepotul lui Mahomet și în 12 imami, un fel de apostoli.

Cultura, știința și arta a luat o mare dezvoltare în statele selgiuce, în special pe timpul lui Malikșah. În școlile lor, numite medrese, se predă nu numai teologia musulmană, ci și alte discipline, în frunte cu medicina, matematica, astronomia, retorica și filozofia. Academii selgiuce, în special cele zise *Nizamiye*, legate de numele vestitului vizir Nizam-ul-Mülk (m. 1092) erau centre importante ale culturii turco-islamice, îmbrăcate în haină persană. Este îndeajuns să amintim așa zisele *Nizamiye* din principalele orașe selgiuce, ca Buhara „regina orașelor din Transoxania“, Balh, Herat, Merv și Nișapur din Horasan, Basora și, îndeosebi, vestitul Bagdad, orașul moscheelor și medreselor. Cultura epocii selgiuce a dat umanității cîteva figuri proeminente de cărturari celebri. Este de ajuns să-l amintim pe Ibn Sina sau Avicena (980—1037) în medicină, autorul vestitului „Kanon medical“, pe poetul Omar Kaiam, autorul catrenelor traduse și în românește, Ahmed Isevi, fondatorul

⁴¹ Cf. I. Kafesoğlu, *art. cit.*, p. 44—46.

școlii sufite etc. Nu se poate trece cu vederea nici figura celebră a lui *Al-Biruni*, cel mai mare învățat, nu numai al Asiei Centrale, ci și al Orientului Apropiat. A fost contemporan cu Avicena, cu care era în corespondență, dar s-a ocupat nu numai cu medicina, ci și cu astronomia, matematica, istoria, științele naturii și alte discipline. În altă ordine de idei, amintim că selgiucii sînt creatorii unei arte originale, specifice, mai ales în arhitectură și ceramică.

Toate acestea ne arată că selgiucii, cu o existență de mai bine de trei secole, au jucat un rol important nu numai politic-militar, ci și de altă natură, atît în istoria poporului turc, cît și a umanității întregi.

În concluzie, expunerea noastră succintă a avut în vedere numai: 1. *selgiucii mari*, 2. *selgiucii de Irak*, 3. *selgiucii de Kirman*, 4. *selgiucii din Siria* (sec. XI—XII) etc. Dar, printre toate statele fondate de membrii dinastiei selgiuce, care a avut o viabilitate și o continuitate mai mare, reușind să se impună și consolideze ca un stat mare și puternic, a fost cel creat de selgiucii din Asia Mică, ziși selgiucii de Rum (1077—1307). Încă din secolul al XII-lea, o bună parte a Anatoliei, unde se îngrămădiseră vechile triburi turcești, se numea „Turchia“. Problema selgiucilor din Asia Mică, în special relațiile lor cu Bizanțul, cruciații și apoi cu mongolii din Iran numiți *Ilhan* — „Țara hanului“ — este legată de o epocă de sine stătătoare care a dat naștere apoi Imperiului otoman.